

Iluminirani rukopisi u Gazi Husrev-begovoj biblioteci

Mnogobrojni kaligrafski ispisani i ukrašeni islamski rukopisi koji su nam ostali u nasljeđe govore o razvijenoj prepisivačkoj djelatnosti koja je doprla i do nas. Vještina lijepog pisanja dostizala je nivo umjetnosti, a prepisivači i iluminatori radili su svoj posao s velikom ljubavlju i strpljenjem i stvarali djela puna mašte u kojima pisana riječ i slikani ukras čine jedinstvenu cjelinu.

Tome je išla u prilog upotreba arapskog pisma, koje je pored svoje funkcionalnosti imalo i dekorativni karakter. S obzirom na zabranu prikazivanja ljudi i životinja ono se kod islamskih naroda široko primjenjuje u dekorativne svrhe. Veoma adaptabilno, ono daje velike mogućnosti za stilizaciju, dozvoljava iznalaženje novih formi i raznovrsno komponiranje grafičkih elemenata na površinama. Veliki broj znakova ovog pisma ima svoje varijante koje se upotrebljavaju na početku, sredini ili na kraju riječi, a prema potrebi mogu se izduživati, pa je arapsko pismo pisano rukom vještog kaligrafa dobivalo jedan specifičan vizuelni ritam. Kod nekih njegovih vrsta, a posebno kod neshi i sulusi, naknadnim upisivanjem diakritičkih znakova i vokala s delikatno odmjerenim nagibom, postizala se još veća zaokruženost kompozicije. Uzmemo li u obzir da je interpukcija koja je prilikom pisanja kur'anskog teksta odvajala pojedine ajete bila u obliku cvijeta, lista, grančice ili slobodno zamišljenog geometrijskog lika, izrađena bojom ili zlatom, a margina da je odvoja od teksta sa dvije ili više crnih, a često i kojom zlatnom linijom, može se reći da je i letimičan pogled na stranice rukopisa pružao poseban estetski doživljaj.

U islamskim rukopisima posebna pažnja se poklanjala unvanima, koji predstavljaju ornamentalne figure na početku knjige ili pojedinih njenih poglavlja. Nekad su unvani rađeni u vidu crteža mu-recéfom, a u nekim svećanim rukopisima slikani su u bogatoj polihromnoj tehnici i oživljeni upotrebom zlata. Najčešće se na centralnom mjestu jednog takvog zaglavlja nalazi polje na kome je posebnim dekorativnim pismom ispisana naslov poglavlja ili sure, ukoliko se radi o rukopisu Kur'ana.¹⁾

Kod kur'anskih rukopisa prve dvije stranice gotovo uvijek su bogato iluminirane. Pisani tekst postavljen je na njima u vidu dip-tiha, a dijelovi teksta uokvireni su posebnim a zatim zajedničkim

1. Zagorka Janc: Islamski rukopisi, Beograd 1956, 14, 15,

ornamentalnim okvirima s kojih često na margini izlaze nizovi stiliziranih grančica s listovima i cvjetovima. Na marginama nekih stranica nalaze se lijepo izrađene rozete s izduženjima. Njihova je svrha da označe pojedine dijelove (džuzove) ili da upozore na mjesta za sedždu.²⁾

Ukrasni motivi na koje nailazimo u islamskim rukopisima obično se ograničavaju na elemente geometrijske i vegetabilne stilizacije, a odlikuje se živošću mašte, bogatstvom oblika i inventivnošću u postavljanju pojedinih grafičkih detalja ili kolorističkih vrijednosti u nove odnose. Na većini ovih rukopisa osjeća se potpuno odsustvo životinjske i ljudske figure, što je posljedica vjerske zabrane njihova prikazivanja da bi se spriječila regeneracija idolatrije. Međutim, svi narodi koji su primili islam nisu se pridržavali ove zabrane, a naročito Perzijanci, kod kojih već u XIII. stoljeću počinje da oživljava slikarska aktivnost. U XV stoljeću u Perziji se javlja jaka minijaturistička škola i nastaju brojni rukopisi i albumi u kojima se slobodno prikazuje životinjska i ljudska figura³⁾. Figurativnim ilustracijama najčešće su ukrašavana pjesnička i historijska djela, a rjeđe djela religioznog karaktera.

Ukrasi i minijature u rukopisima rađeni su obično bojama koje se rastvaraju vodom. Često su oblici prvo nacrtani perom, a zatim su boje nanošene u jednom ili više slojeva. Pozlata je rađena prekrivanjem površine zlatnim listićima ili upotrebom zlatne emisije. Ornamentalne figure nekada su izrađivane slobodno a nekada uz pomoć izreza ili krivuljara. Upotrebljavani su veoma tanki i precizni kistovi.

Boju papiru na kome su pisani rukopisi veoma je teško utvrditi, jer se vremenom promijenila, ali obično varira između bijele i žučkasto-bijele boje⁴⁾.

Kod nekih rukopisa povezi su jednostavni, a nekima je poklanjana posebna pažnja. Na svečanim rukopisima povezi su izrađeni od kože i sastoje se od gornje i donje korice, hrpta i miklaha, kako je nazivan preklonni dio koji svojim najdaljim krajem pada pod gornju koricu, ukrašavani su ornamentima i pozlaćivani. Na unutrašnjim dijelovima nekih poveza nalazimo ornamentalne detalje izrađene u tehnici kožnog filigrana. U takvim slučajevima koža je na određenim mjestima izrezivana tako da se kroz sitne otvore koji čine posebnu ukrasnu figuru vide obojeni papiri ili druge vrste kože⁵⁾.

Pojavu prvih islamskih rukopisa kod nas teško je precizno vremenski odrediti, ali svakako ona je vezana uz dolazak Turaka u naše krajeve. Proces islamizacije domaćeg stanovništva, razvoj gradova, oživljavanje niza privrednih aktivnosti i trgovina s Istokom doprinose da se islamska kultura i prosvijećenost rašire i u XVI. stoljeću dožive svoj procvat. Knjiga postaje tražen predmet pa ih trgovci s Istoka donose i prodaju po našim gradovima⁶⁾.

2. Ibid,

3. Enciklopedija likovnih umjetnosti, knj. 3, 659, 660,

4. Z. Janc: op. cit. 13,

5. Zagorka Janc: Islamski povezi u jugoslovenskim zbirka, Beograd 1956, 63—73,

6. Z. Janc: Islamski rukopisi, op. cit. 3, 4, 5,

Među domaćim stanovništvom počinje se razvijati prepisivačka djelatnost kako u krugovima uleme tako i kod ljudi drugih profesija. Često su se prepisivanjem bavili knjigovesci (mudželliti)⁷⁾.

Na mnogim rukopisima zabilježeni su podaci iz kojih se može vidjeti da su ih pisali domaći kaligrafi. Neki od njih postali su na daleko poznati. Jedno od najvrednijih djela iz zbirke rukopisa koja se nalazi u Topkapi-saraju u Istanbulu »Hunernama« prepisao je Bosnani Sinan bin Mehmed⁸⁾, što sasvim jasno govori o njegovu porijeklu. U istoj knjizi nalazi se 45 minijatura na punim stranama koje je sa svojim pomoćnicima naslikao poznati minijaturist našeg porijekla Nakaš Osman. On je ilustrirao mnoge rukopise među kojima su najpoznatiji »Šahinšahname-i Murad III« i Surname-i humajun«. Karakteristike njegova stila su smisao za prikazivanje figura, realistička obrada odjeće i arhitektonskih detalja te zaokruženost kompozicije⁹⁾.

Još jedan čovjek iz naših krajeva proslavio se kao slikar minijatura i historik. To je Matrakči Nesuh, rodnom iz Visokog, koji je napisao i ilustrirao historiju sultana Bajezida i knjigu »Sulejman-namu«¹⁰⁾. Njegova djela također se čuvaju u Topkapi-saraju u Istanbulu.

Prepisivača — kaligrafa našeg porijekla je bilo više. O tome svjedoče bilješke na brojnim rukopisima, a nije isključeno da je osim spomenute dvojice slikara — minijaturista bilo još ljudi iz naših krajeva koji su se bavili ovim umjetničkim radom.

Jedan od najranijih podataka o islamskim bibliotekama kod nas zabilježen je 1445. godine, a odnosi se na biblioteku u sklopu Isnak-begove medrese¹¹⁾. Godine 1537. Gazi Husrev-beg je u svojoj vakufnami jasno odredio namjenu i ciljeve buduće biblioteke, koja danas predstavlja najznačajniju zbirku islamskih rukopisa u našoj zemlji¹²⁾.

Mnogi od ranijih rukopisa upropašteni su prilikom požara, ali na nekoliko rukopisa koji i danas u njoj postoje mogu se pročitati bilješke iz kojih se vidi da potječu iz prvog fonda knjiga koje je nabavio i poklonio sam osnivač¹³⁾. Tokom vremena biblioteka je obogaćena drugim knjigama koje su nabavljene ili su joj ih ljudi oporučno poklanjali.

Danas se u Gazi Husrev-begovoj biblioteci nalaze mnogi dragocjeni stari orijentalni rukopisi, među kojima ima takvih koji po svojoj izradi spadaju među najvrednija ostvarenja islamske kaligrafije¹⁴⁾.

7. Hamdija Kreševljaković: Esnafi i obrti u starom Sarajevu, Sarajevo, 1958, 236, 237

8. Filiz Ögütmen: Miniature Art, Istanbul 1966, 26

9. Ibid. 26—28

10. Ibid. 24, 27

11. M. Mujezinović: Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu, Sarajevo, 1966, 2

12. Ibid.

13. Fehim Spaho: Gazi Husrev-begova knjižnica, Spomenica Gazi Husrev-begove četiristogodišnjice, Sarajevo, 1932. 74

14. Ibid. 74—82

Neki od ovih rukopisa raskošno su ukrašeni ornamentima i minijaturama. Među njima naročitu pažnju privlače i ističu se umjetničkom opremom »Džuzovi« (dijelovi Kur'ana, XVI. stoljeće), Kur'an (vakuf Muhamed Fadil-paše, XIX. stoljeće) i »Divan« (stihovi perzijskog pjesnika Hafiza, XVI. stoljeće), a kako nam je ovdje svrha da ukažemo na umjetničku vrijednost rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke, to ćemo spomenute rukopise posebno obraditi.

DŽUZOVI (DIJELOVI KUR'ANA, XVI. STOLJEĆE)

Ove džuzove poklonio je džamiji u svom rodnom mjestu Sokolovićima veliki vezir Mehmed-paša Sokolović, (1505—1579.), odakle su preneseni u ovu biblioteku. Od ukupno trideset svezaka sačuvana su dvadeset i tri, dok ih je sedam nestalo, a među njima posljednji, na kome je vjerovatno bilo ime prepisivača, vrijeme i mjesto gdje su prepisani. Zbog nedostatka detaljnijih podataka a s obzirom na druge historijske indikacije, pretpostavlja se da potječu iz sredine XVI stoljeća¹⁵).

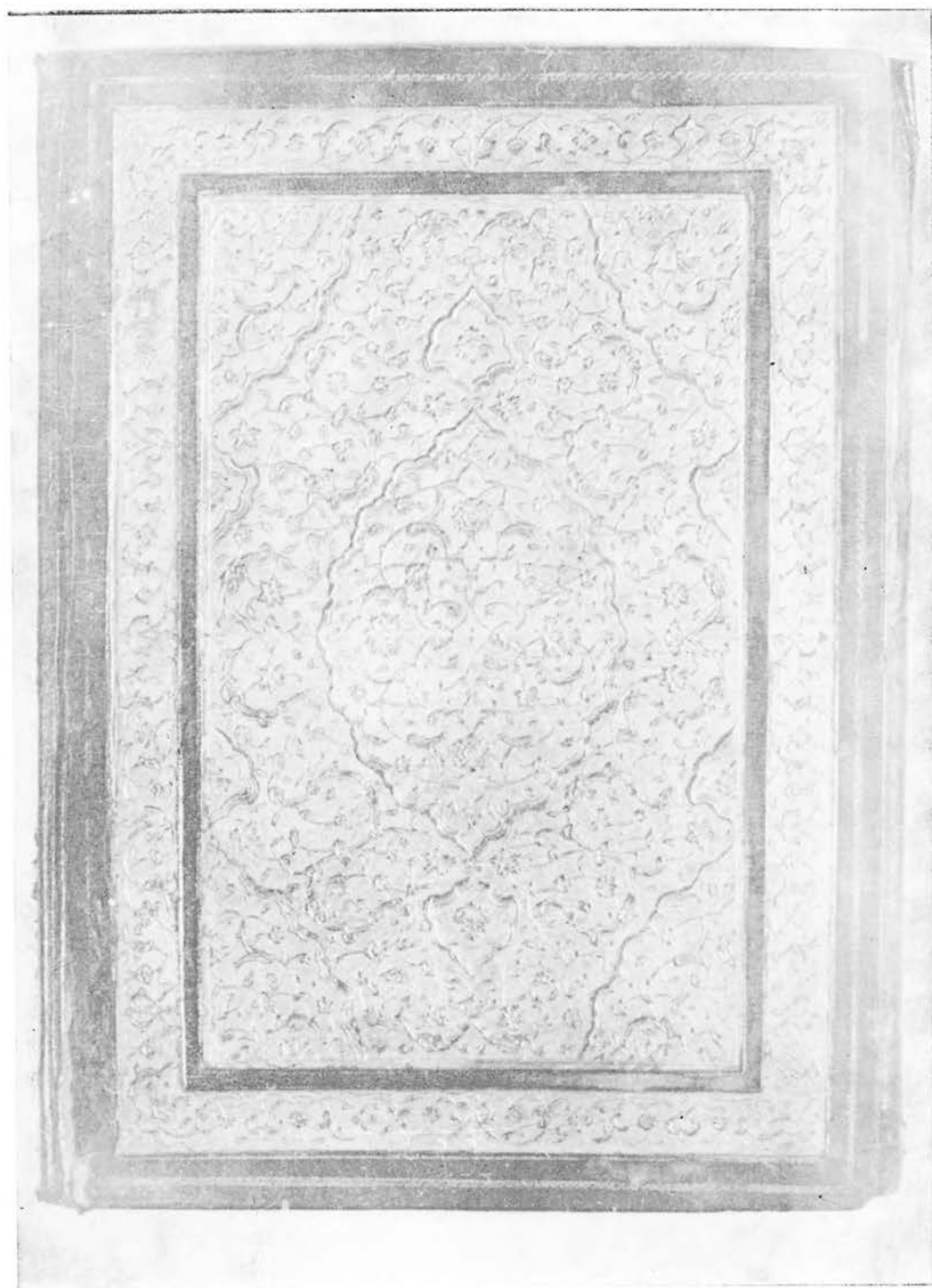
Svojom ljepotom ovi džuzovi izdvajaju se između svih drugih rukopisa u Gazi Husrev-begovoj biblioteci. Svi su bogato opremljeni jednakim povezima (dim. 24,5 x 17,5 cm.), na kojima je ukrašena i vanjska i unutrašnja strana.

Vanjska strana poveza je u kožnom reljefu koji je postignut utiskivanjem metalnog ili drvenog kalupa na površinu raskvašene kože, a zatim je cijela strana pozlačena, izuzev uske trake koja odvaja centralni od perifernog dijela. Ornamenti predstavljaju klasičnu biljnu stilizaciju, a motivi su komponirani od lozice, lista, pupoljaka i cvijeta. Centralni motiv predstavlja izduženu ornamentalnu figuru s lepezastim završecima na izduženim dijelovima. Četvrtine figure raspoređene su u četiri ugla i predstavljaju odgovarajuće ugaone detalje. Cijeli prostor ispunjen je biljnim elementima, a periferni okvir sastoji se od stiliziranog biljnog prepleta (Sl. 1).

Mnogo jednostavniji motiv upotrebljen je na unutrašnjoj strani poveza. I ovdje odmah uočavamo srednji dio s lepezastim završecima i ugaone detalje, s jednim izuzetkom što u ovom slučaju lepezasti završeci nisu ukomponovani u uglovima. Unutrašnja strana izrađena je u tehnički kožnog filigrana. Koža je crvenkasto-smeđe boje i na njoj su izrezani neki dijelovi u vidu ornamentalnih figura. Na preostalu kožu između izrezanih prostora navučena je pozlata, a ispod ornamentalnih figura nalijepljen je papir podijeljen na polja koja su obojena svijetlim cinoberom, svijetlom zelenom tamnoplavom bojom. Stranica je uokvirena dvjema tankim i jednom debljom zlatnom linijom.

Visokim stepenom umjetničke obrade i rijetkim smislom za stilizaciju ovi povezi ostavljaju izvanredan utisak na gledaoca. Prema nekim autorima, ovakav tip poveza vodi porijeklo iz Tebrisa u Perziji. Upoređivanjem ukrasnih elemenata na njima i načinom njihova komponiranja u cjelinu osjeća se interesantna podudarnost s karakterističnim ornamentalnim motivima na nekim perzijskim povezima

15. Katalog rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke

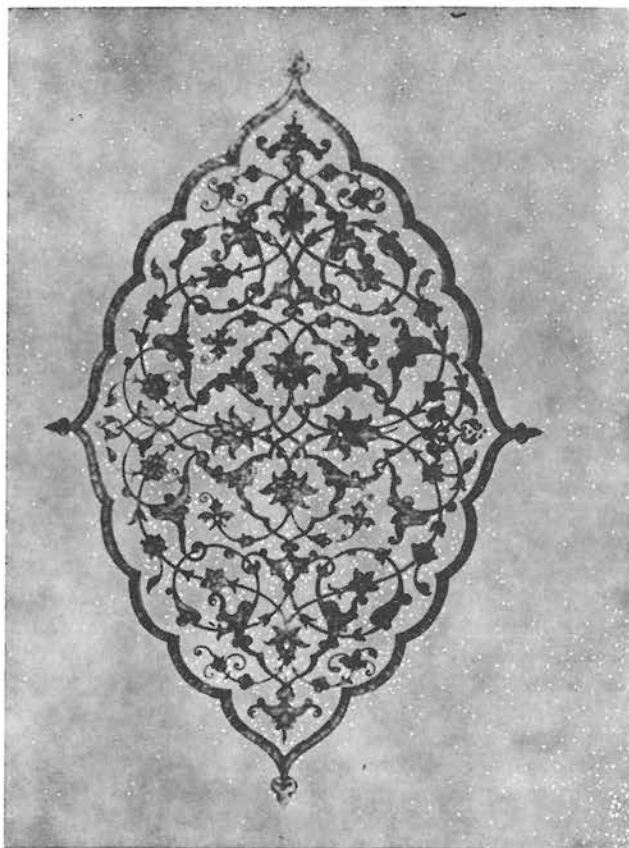
Sl. 1 — Vanjski povez na džuzovima Mehmed-paše Sokolovića

(Sl. 2 i 3)¹⁶). U prilog tome ide podatak da se u Orijentalnoj zbirci Jugoslavenske akademije u Zagrebu nalazi rukopis na čijem je povezu potpuno identičan motiv (osim perifernog okvira) kao na vanjskom povezu ovih džuzova. U spomenutom rukopisu ispisan je kur'anski tekst s interlinearnim prijevodom na perzijski¹⁷), što donekle upućuje na njegovo porijeklo.

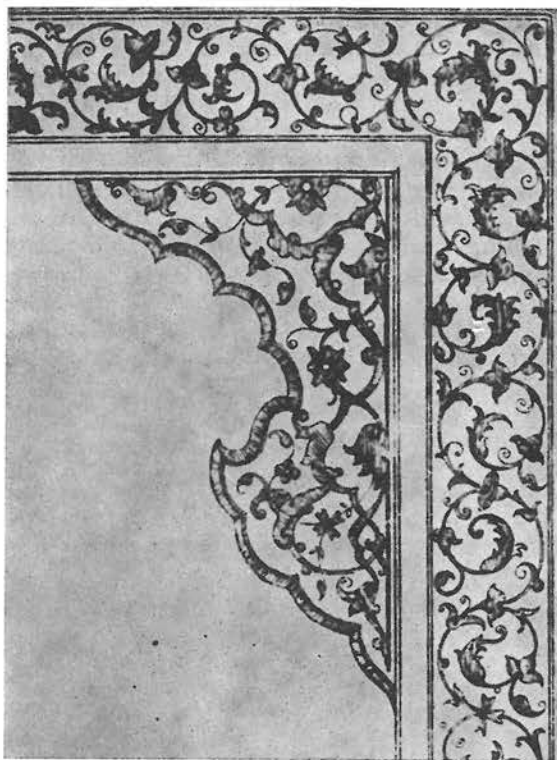
Tekst u ovim svescima pisan je veoma razgovijetno pismom zvanim sulus na papiru žučkaste boje.

Po bogatstvu ukrasnih elemenata i umjetničkoj opremljenosti pisanog teksta u Džuzovima bez sumnje je najinteresantniji prvi svezak, jer su u njemu početne dvije stranice (Surei-Fatiha) bogato iluminirane. Tekst ove kratke sure raspoređen je u šest redaka na rastvorenim stranicama u vidu diptiha. Veće praznine u tekstu i prostori između redaka ispunjeni su zlatom po kome su tankim crnim linijama iscrtani detalji biljnog porijekla. Ivice zlatnih prostora

16. Motivi iz knjige H. Dolmetsch: Der Ornamentenschatz, Stuttgart 1897
17. Z. Janc: Povezi, 71

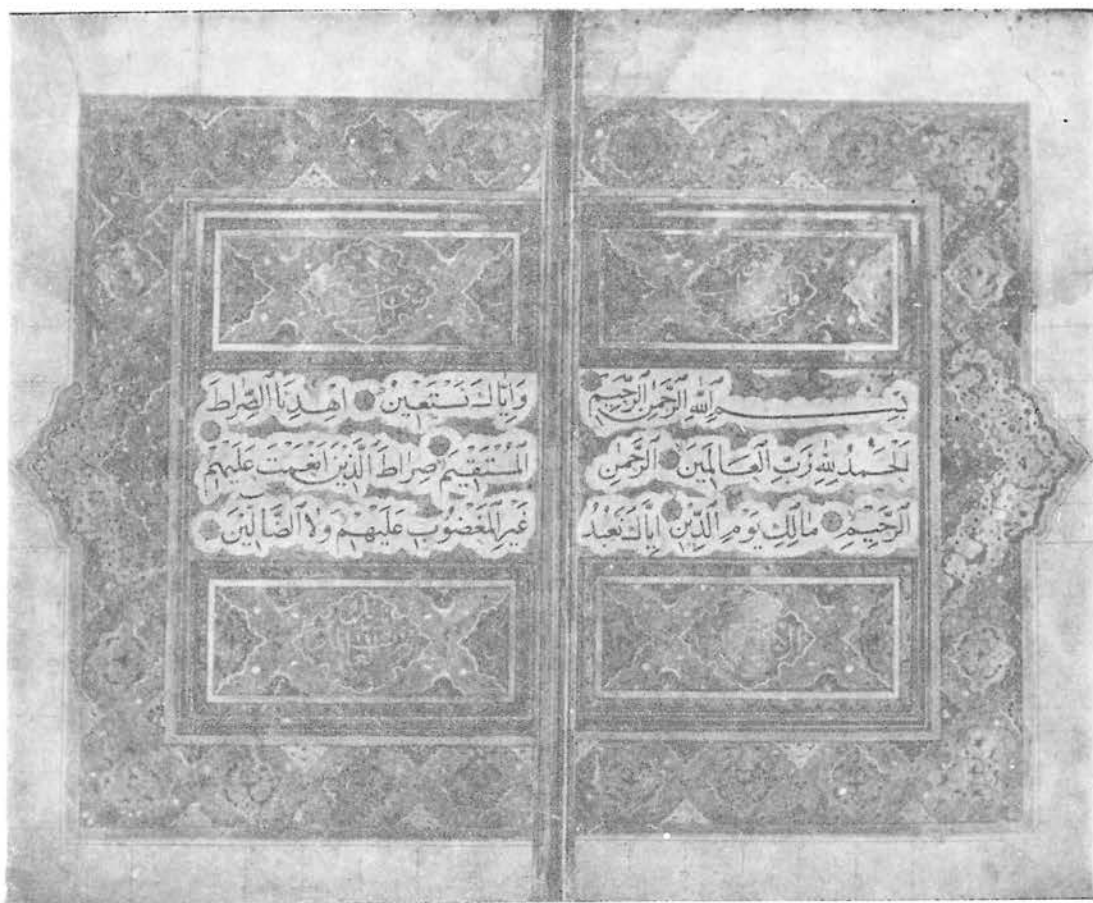

Sl. 2 — Tipični motiv na perzijskim povezima

Sl. 3 — Tipični motiv na perzijskim povezima

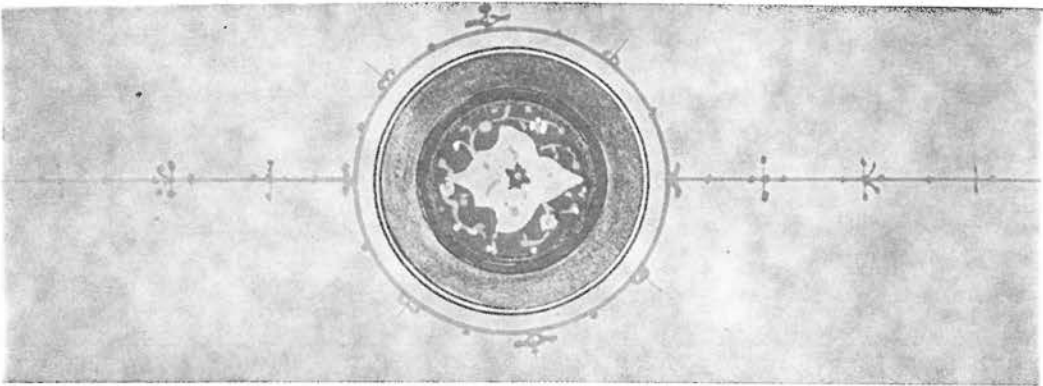
opisuju ovalne oblike tako da se uz ovlaš bačeni pogled dobija utisak da je tekst ispisan na vanredno lijepo stiliziranim oblacima. S gornje i donje strane teksta nalaze se četiri jednaka unvana. Sredinu svakog od njih predstavljaju pozlaćena polja na kojima su bijelom bojom ispisane rečenice iz Kur'ana, naslov sure i broj ajeta. S desna i s lijeva na plavu podlogu unvana izlaze trokutaste zlatne površine, a s gornje i donje strane manje crvene površine sličnog oblika. Na njima su izrađeni svojevrsni ornamentalni motivi, a plava podloga ispunjena je sitnom floralnom ornamentikom. Ovi unvani pojedinačno su okruženi raznovrsnim okvirima u kojima se u vidu neprekidnih nizova pojavljuju različiti grafički elementi, a zajedno s ispisanom surom povezani su jedinstvenim okvirima. Na sve ovo nadovezuje se široki ornamentalni okvir u kome su na plavoj podlozi poredani zlatni medaljoni i trokutasta crvena i zelena polja sa sitnim detaljima floralne ornamentike. S desne i s lijeve strane izlaze na marginu dva jednaka ispupčenja izrađena zlatom te crvenom i plavom bojom sa mnoštvom ukrasnih pojedinosti. Obje stranice uokvirene su zlatnom trakom i tankom plavom linijom iz koje na sve strane izlaze okomito postavljene plave grančice na kojima raspoznajemo listiće i cvjetove u vidu kružno raspoređenih tačaka (Sl. 4).

Sl. 4 — Prve stranice u džuzovima Mehmed-paše Sokolovića

Na širokoj margini gotovo svake stranice ovih svezaka nalazi se po jedna rozeta kružnog oblika na kojoj raspoznajemo centralno polje s lepezastom figurom, lozicom i cvjetovima, a uokvirena je nizom kružnica. S perifernog kruga izlaze na gornju i donju stranu dva izduženja u vidu stabljika veoma sličnih onim koje smo opisali u ranijem tekstu. Osnovna grafička koncepcija rozete ista je na svim stranicama ili se neznatno razlikuje, ali su dijelovi različito obojeni plavom, crvenom, svijetlo-zelenom i narandžastom bojom ili su pozlaćeni. Raspored ovih boja na rozeti mijenja se iz stranice u stranicu i ponavlja u određenom ritmu, što ovom rukopisu daje posebnu draž i kolorističku raznovrsnost (Sl. 5).

Posebnu pažnju zaslužuju unvani. Među njima razlikujemo one na početku džuzova i one na početku pojedinih sura. Ako ih pažljivije posmatramo doći ćemo do zaključka da se u njima nalaze varijante samo nekoliko osnovnih oblika upotrijebljenih na ukrasima prvih dviju stranica. Raspored ovih elemenata drukčiji je na svakom unvanu, što je obično uvjetovano veličinom naslova (ukoliko je polje s naslovom veće, prateći elementi zauzimaju manji prostor.)

Sl. 5 — Tipična rozeta sa margina džuzova

Ajeti su odvojeni zlatnim kružnicama koje su podijeljene na šest jednakih dijelova. Linije se sijeku u centru s crvenom tačkom, a završavaju sa plavim tačkama. Stranice su uokvirene nizom paralelnih linija s različito obojenim međuprostorima¹⁸).

Kada se analiziraju ukrasi na ovom rukopisu uočava se da su upotrijebljene slijedeće boje: ultramarin plava, cinober crvena, svijetlozelena i narandžasta. Smanjivanje intenziteta postignuto je miješanjem bijele boje. Pozlaćene površine dobijene su vještijim lijepljenjem zlatnih listića.

Upoređivanjem pojedinih detalja zaključujemo da se iluminator služio izrezima ili nekim posebnim krivuljama. Za kaligrafiju je upotrebljen kalem, a njime su rađeni i neki sitniji detalji na ukrasima.

KUR'AN (VAKUF MUHAMED FADIL-PAŠE)

Ovaj rukopis prepisao je 1849. godine neki Dagistani, što ukazuje na njegovo porijeklo iz Dagistana na Kavkazu, a poklonio ga je Muhamed Fadil-paša 1872. godine Gazi Husrev-begovoj džamiji gdje je trebalo da služi kao uzor za upoređivanje i ispravljanje ostalih primjeraka Kur'ana, odakle je prenesen u Gazi Husrev-begovu biblioteku¹⁹).

To je imponzantna knjiga veličine 32 x 20,5 u tamnozelenom kožnom povezu, s utisnutim i pozlaćenim ukrasima. Sredinom korica sijeku se nizovi pravih grančica, a u kvadratnim poljima utisnuti su cvijetići. Okvire predstavljaju dvije jednake ornamentalne trake u vidu pletenica, a u prostoru između njih ukomponirane su rozete od kružno postavljenih cvjetića.

Tekst je ispisan lijepim sulus-neshom rukom savršenog kaligrafa (Sl. 6). Na marginama su ispisane bilješke različitim bojama i vrstama pisma. Recī (sature) su odvojeni dvjema tankim linijama, a prostor između njih ispunjen je zlatom. Ajeti su odvojeni lijepim

18. Hakija Kulenović: Ukrasi i minijature u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu, Glasnik VIS, Sarajevo, 1951, 169

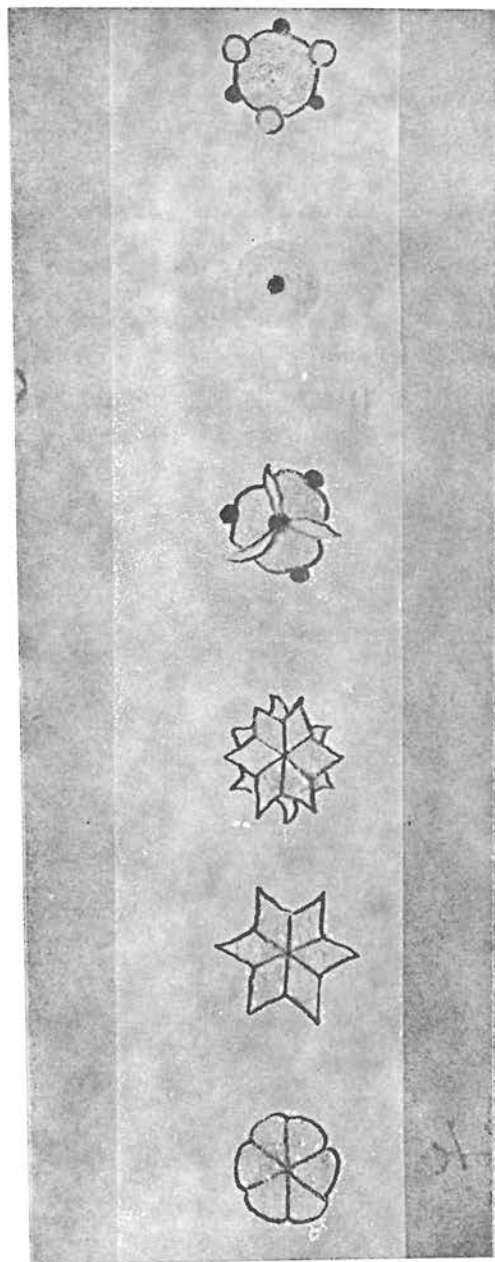
19. Katalog rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke

وَإِذَا سَمِعُوا مَا أُنزِلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرَى أَعْيُنَهُمْ تَفِيضُ
 مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ يَقُولُونَ رَبَّنَا إِنَّمَا كُنَّا
 مَعَ الشَّاهِدِينَ • وَمَا لَنَا لَا نُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا جَاءَنَا
 مِنَ الْحَقِّ وَنَضَعُ أَنْ يُدْخِلَنَا رَبَّنَا مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِحِينَ •
 فَأْتَاهُمُ اللَّهُ بِمَا قَالُوا لَجَنَاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ
 خَالِدِينَ فِيهَا وَذَلِكَ جَزَاءُ الْمُحْسِنِينَ • وَالَّذِينَ
 كَفَرُوا أَوْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْحَيْمِ •
 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْرِمُوا صِيَابَ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ
 وَلَا تَعْتَدُوا وَإِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ • وَكُلُوا
 مِمَّا رَزَقَكُمْ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ
 بِهِ مُؤْمِنُونَ • لَا يُؤْخَذُكُمْ اللَّهُ بِاللُّغُوفِ يَمَانِكُمْ
 وَلَكِنْ يُؤْخَذُكُمْ بِمَا عَقَدْتُمُ الْأَيْمَانَ فَكُمْ آرَتَهُ
 إِطْعَامَ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَوْ هَلِيكًا
 أَوْ كِسْفًا أَوْ تَحْرِيرَ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ
 أَيَّامٍ ذَلِكَ كَفَّارَةُ أَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ وَاحْفَظُوا

من
 التفسير
 ١

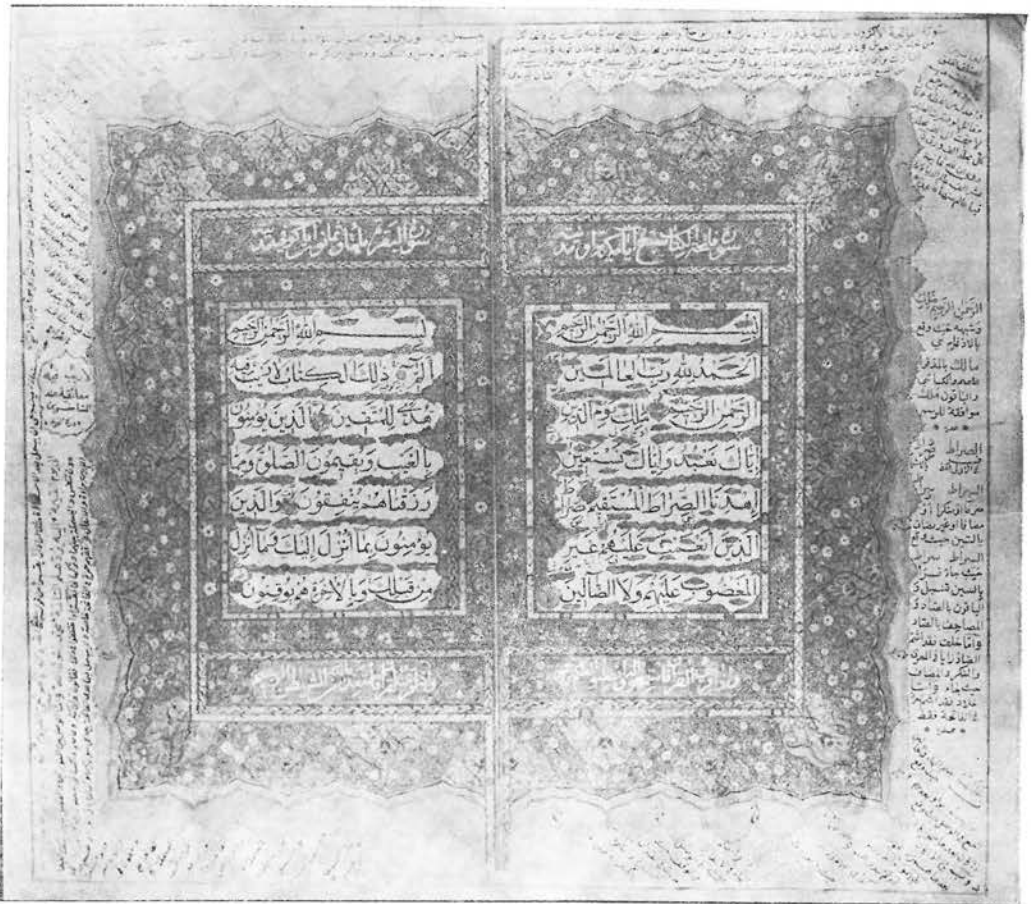
pozlaćenim ili obojenim rozetama u obliku cvijeta sa zaobljenim ili uglastim laticama, a neke su u vidu zvijezde ili kružnice (Sl. 7). Upute za učenje ispisane su crvenom bojom.

Sl. 7 — Znakovi za odvajanje rečenica (ajeta)

Stranice su uokvirene nizom tankih crnih linija sa zlatno obojenim međuprostorima.

Prve dvije stranice raspoređene su u vidu diptiha i uokvirene su svijetloružičastom ornamentiranom trakom sa širokim zlatnim tačkama po sebi, s obje strane obrubljene zlatnim linijama. Slijedeći okvir je plavoljubičaste boje, ukrašen zlatnim grančicama i cvjetićima svijetlocrvene i narandžaste boje. Na ovaj okvir nadovezuju se s gornje i s donje strane po dva unvana obrubljena zelenom pletenicom sa zlatnim tačkama. Njihova srednja polja pozlačena su i s dvije strane obrubljena narandžastom bojom. Natpisi su bijeli i ispisani pismom sulus bez vokala. Tekst i unvane sada uokviruje svijetlocrvena traka s ukrasima od polukružnica i linija. Podloga svijetlog okvira je modroljubičaste boje sa zlatnim poljima naizmjenično postavljenim u suprotne pozicije. Na zlatnim poljima iscrtane su ornamentalne figure sa cvjetovima u narandžastoj i crvenoj boji, a plava podloga opet je raskošno ukrašena cvjetovima crvene i narandžaste boje te zlatnom lozicom. Na margini su ispisane bilješke crnom i crvenom bojom (Sl. 8).

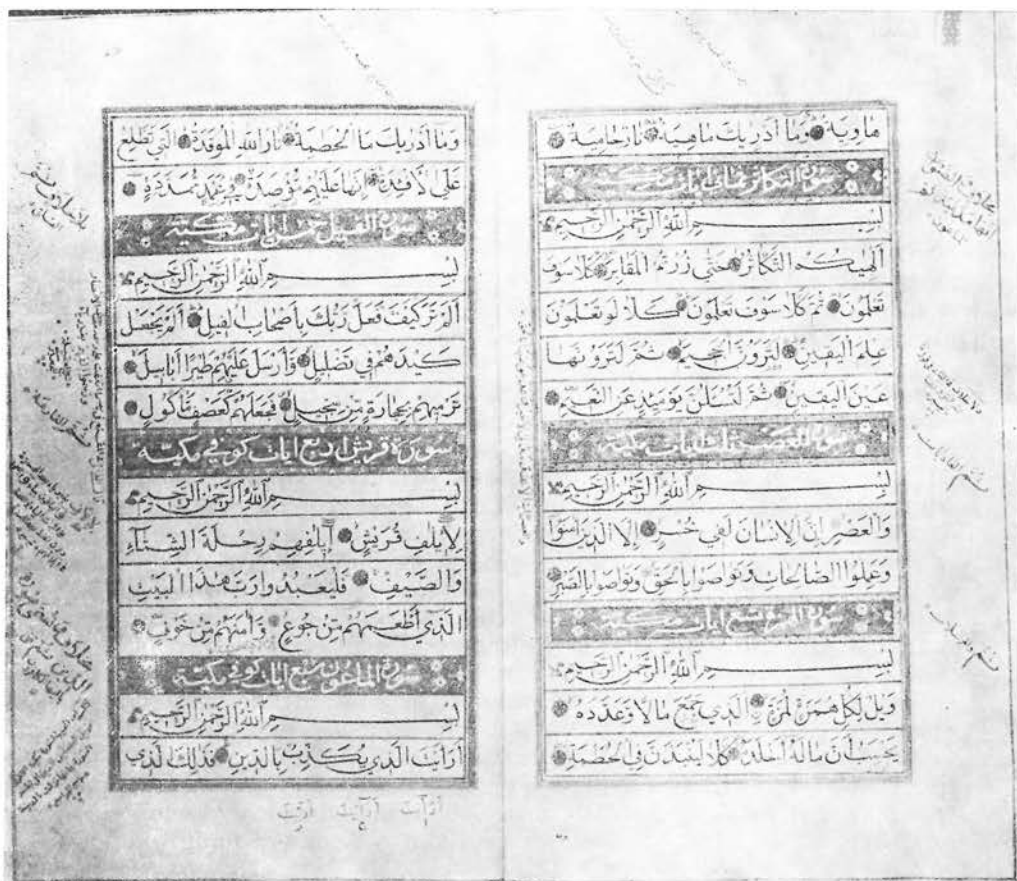

Sl. 8 — Prve stranice u Kuranu (Vakuf Fadil-paše)

Među ukrasima na koje nailazimo u ovoj knjizi naročito se ističu unvani i ukrasne figure.

Unvani se nalaze na početku svake sure. Oni su tanki i zauzimaju nešto veći prostor od jednog pisanog retka. Međusobno se razlikuju po načinu obrade i bojama, ali najčešće imaju jedan vanjski ornamentalni okvir, dva polja sa cvjetovima i pozlačeno polje na kome je ispisan naslov sure. Nekad je okvir izostavljen, a nekada čitavu sredinu unvana zauzima zlatno polje s naslovom. Ove razlike su uvjetovane veličinom pisanog naslova. Okviri unvana razlikuju se međusobno. Po njima su izrađeni ornameti u vidu pletenica, izlomljene i valovite linije, nizovi grafičkih elemenata itd. Oblici srednjih polja također variraju na svojim desnim i lijevim završecima i obično su sa strana obrubljeni linijom u boji (Sl. 9).

Svrha ukrasnih figura koje su postavljene na margine nije samo dekorativna. One označavaju početke džuzova ili mjesta za sedždu. Veoma su različite i rijetko se ponavljaju u potpuno istom obliku. Na njima raspoznajemo srednji dio, koji je obično u obliku neke slobodno shvaćene geometrijske slike (kružnice kvadrata i sl.), okvir sa raznim ukrasnim detaljima i izduženja s gornje i donje strane.

Sl. 9 — Unvani na rastvorenim stranicama Kurana (Vakuf Fadil-paše)

Na srednjem dijelu obično je ispisana oznaka ili broj. Negdje je napis ukomponiran u izdužene dijelove (Sl. 10 i 11).

Na završetku rukopisa s obje strane završne dove nalazi se po jedna ukrašena traka plavoljubičaste podloge s nizom isprepletenih grančica i cvjetova ružičaste i narandžaste boje (Sl. 12), a na samom završetku čistim zlatom izrađeni su floralni ornamenti.

Za razliku od mnogih drugih islamskih rukopisa u kojima je broj boja ograničen, ovdje je umjetnik upotrijebio čitav niz boja u njihovu punom intenzitetu ili osvijetljenih miješanjem bijele boje. U svome radu služio se ultramarin-plavom, kobalt-plavom, cinober-crvenom, karmin-crvenom, kadmijum-žutom, raznim nijansama zelene, narandžaste i ljubičaste boje, te bijelom i crnom. Upotrebljavao je zlato u listićima, zlato u prahu, murečef i crveni tuš. Tekst je ispisan kalemom, a linije su izvučene veoma preciznim metalnim instrumentom. Ukrasi su crtani slobodno i ne može se utvrditi da su osim linijara i šestara upotrebljavana druga pomagala u vidu izrezanih oblika ili krivuljara.

Rukopis djeluje veoma bogato i njegova realizacija je zahtijevala mnogo smisla, strpljivosti i truda.

HAFIZOV »DIVAN« (XVI. STOLJEĆE)

Ovo je jedan od veoma vrijednih rukopisa, a predstavlja knjigu poezije velikog perzijskog mističnog pjesnika Šemsuddina Muhammeda, poznatog pod imenom Hafiz-Širazi ili samo Hafiz, koji je umro 1389. godine. Njegova je poezija tokom kasnijih vijekova mnogo prepisivana, tako da u svijetu postoji više primjeraka »Divana«.

Ne postoje tačni podaci o starosti ovog rukopisa, ali se pretpostavlja da potječe najkasnije iz XVI. stoljeća. U prilog ovome ide činjenica da su na minijaturama ovog rukopisa naslikani ljudi u turbanima s palicom koji su se nosili za vlade šaha Ismaila, osnivača dinastije Savafida, oca šaha Tahmaspa²⁰.

»Divan« je knjiga manjeg formata (20,5 x 11) u povezu od tamnosmeđe kože, koja je ukrašena plastičnom floralnom ornamentikom s centralnim motivom i dvjema trakama u obliku stiliziranog biljnog prepleta sa gornje i donje strane. Preko reljefnih dijelova navučena je pozlata, od koje je do danas ostalo vrlo malo. Unutrašnja strana korica je u vrlo lošem stanju, a rađena je u tehnici kožnog filigrana na koži tamnosmeđe boje. Na sredini unutrašnje strane nalazi se ornamentalna figura s izduženjima na gornjoj i donjoj strani. Unutrašnji dio figure obojen je crnom bojom, a uokviruje ga uska pozlačena traka. Na četiri ugla raspoređena su četiri dijela figure. Ispod izrezanih dijelova stavljen je podloga od bijelog papira.

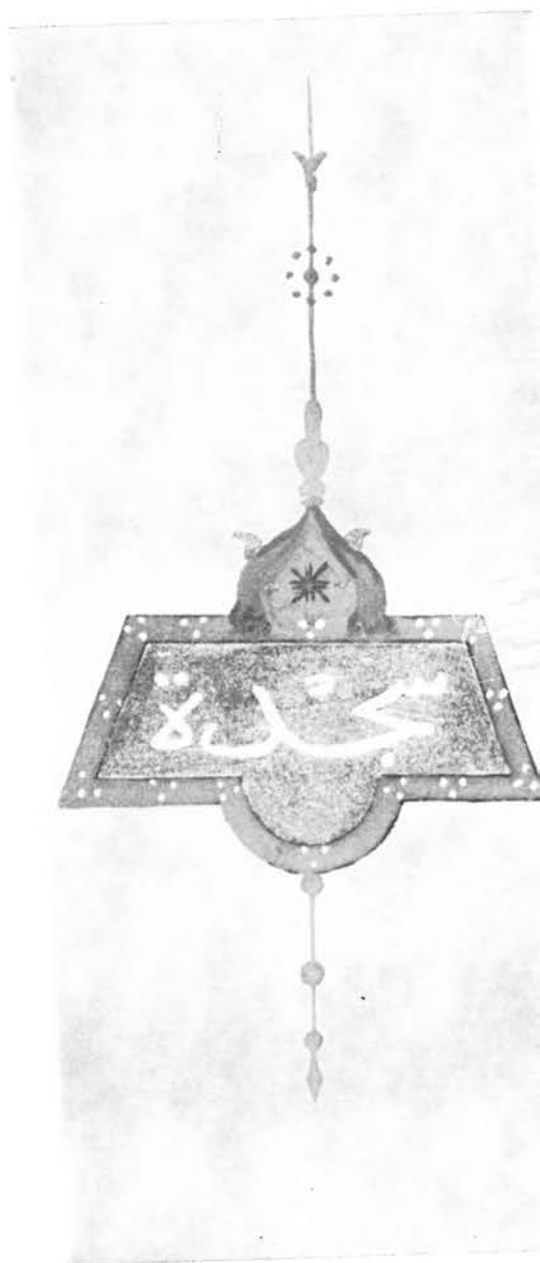
Tekst je pisan talikom (jednom vrstom arapskog kurziva) u dvije kolone koje su odvojene tankim zlatnim trakama. Stranice su oivičene nizom crnih linija i jednom zlatnom trakom.

Prve dvije stranice ukrašene su biljnim ornamentima, a prostori između redova ispunjeni su zlatom. Na samom početku nalazi se jedan veoma pažljivo izrađen unvan na tamnoplavoj i zlatnoj podlozi. Cvjetići i lozica izrađeni su crvenom i žutom bojom.

20. Andre Godar: Umetnost Irana, Beograd 1967, 328, 329

Sl. 10 — Karakteristična ukrasna figura

Sl. 11 — Karakteristična ukrasna figura

Sl. 12 — Miniјatura iz Hafizovog »Divana«

Sl. 13 — Ukrasna traka

Najveću pažnju u ovom rukopisu privlače pet slikanih minijatura. Jednakih su dimenzija i postavljene su uvijek na lijevu stranu rastvorene knjige. One ilustriraju pojedine prizore iz ovog djela, a odlikuju se živom maštom i slobodom izraza.

Prikazani motivi nisu nepoznati i na slične možemo naići u nekim muzejima u svijetu. Pošto su u rukopisima ilustrirana obično ona mjesta koja su podesna za likovno oblikovanje, minijaturisti raznih perioda često su slikali iste događaje iz djela nekada potpuno oponašajući svoje prethodnike, a nekad su figure raspoređivali u druge odnose i stvarali nove kompozicije. Vrlo često su ljudske figure »odijevali« u nošnju svoga vremena, pa je danas i to jedan od načina za određivanje starosti minijatura.

Kao primjer obrade istog motiva na različite načine može nam poslužiti jedna minijatura iz Hafizova »Divana« Gazi Husrev-begove biblioteke, upoređena s perzijskom minijaturom koja se nalazi u British Museumu u Londonu. (Sl. 13 i 14). Sličan je slučaj s minijaturom ovog »Divana« koja prikazuje igru džilitom (Sl. 15), koja se može uporediti s minijaturom iz Nationalbibliothek u Beču (Sl. 16).

Navešćemo opise minijatura iz Hafizova »Divana« Gazi Husrev-begove biblioteke.

Na prvoj minijaturi predstavljeni su mladić i djevojka kako sjede u bašči, a oko njih su sluge i sluškinje koji ih dvore i zabavljaju svirkom i pjesmom. Boje: zlato, oker, plava, žuta, crvena, ljubičasta, crna i bijela.

Druga minijatura predstavlja prizor s bradatim goničem deva, koji na putu nailaze na čovjeka crne kože okruženog gazelama i zečevima. Ovu scenu posmatraju iza brda dva čovjeka. Figure ljudi i životinja stilizirane su i pojednostavljene u boji i crtežu²¹). Boje: zlato, oker, plava, crvena, ljubičasta, crna i bijela.

Na trećoj minijaturi smjelo je predstavljen jedan erotično-poetski motiv. Djevojka gola do pojasa s raščešljanom kosom kupa se u potoku u sjenci rascvetalog drveta i u neposrednoj blizini svoga vranca. Ovaj prizor posmatra iza brda mladić na konju, obučen u zlatnom ukrašenu odjeću. Boje: zlato, crvena, plava, žuta, oker, zelena, crna, i bijela (Sl. 13).

Peta minijatura predstavlja Hafizovu omiljenu atmosferu. Ljudi piju vino, a sluge im donose vrčeve. Izrazi na licu su im suzdržani i na njima se ne vidi traga veselju. Izvanredno je obrađena cvjetna dekoracija iznad glave centralne figure. Boje: zlato, crvena, plava, žuta, narandžasta, oker, crna i bijela.

21. Hakija Kulenović, op. cit 172.

Sve minijature su veoma mnogo potamnjele, a neki dijelovi su im oštećeni vlagom, pa je veoma teško dati detaljniju analizu boja, Opće osobine minijatura u ovom rukopisu Hafizova »Divana«

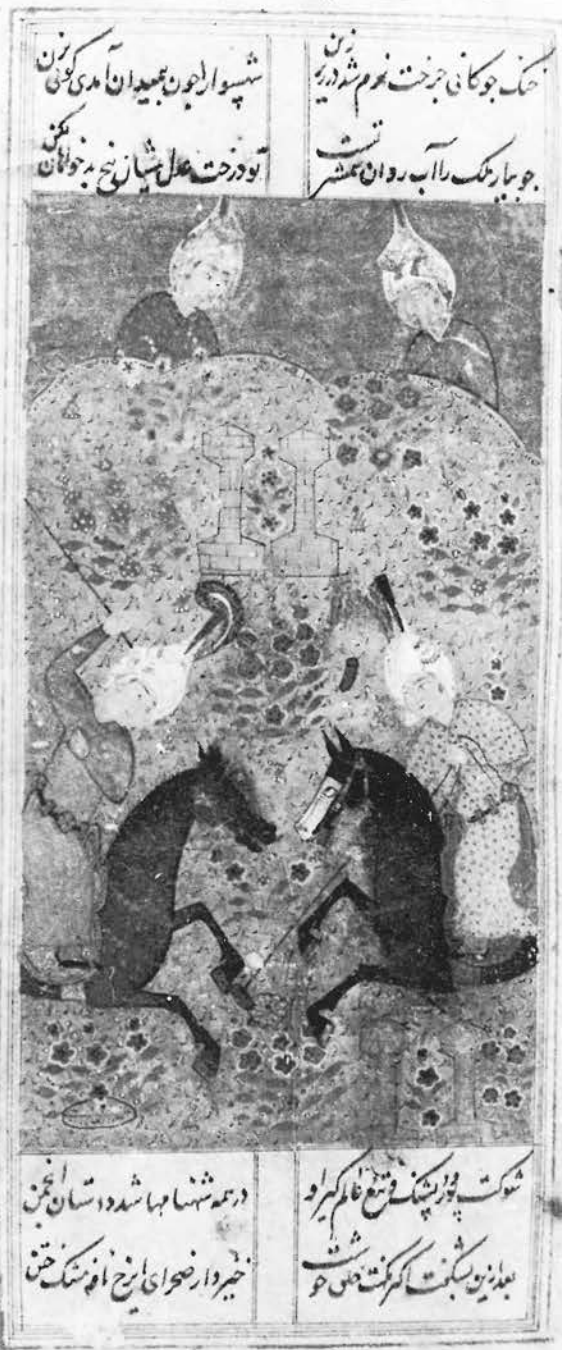
su sljedeće: plošno koncipirana površina, odsustvo linearne i atmosfere perspektive (dubina se može samo naslutiti iniciranim prostorom putem postavljanja daljih figura u gornje dijelove slike), stilizacija ljudskih i životinjskih figura, naglašen pokret, sklonost detalju i primjena ukrasa kao sredstva likovne ekspresije.

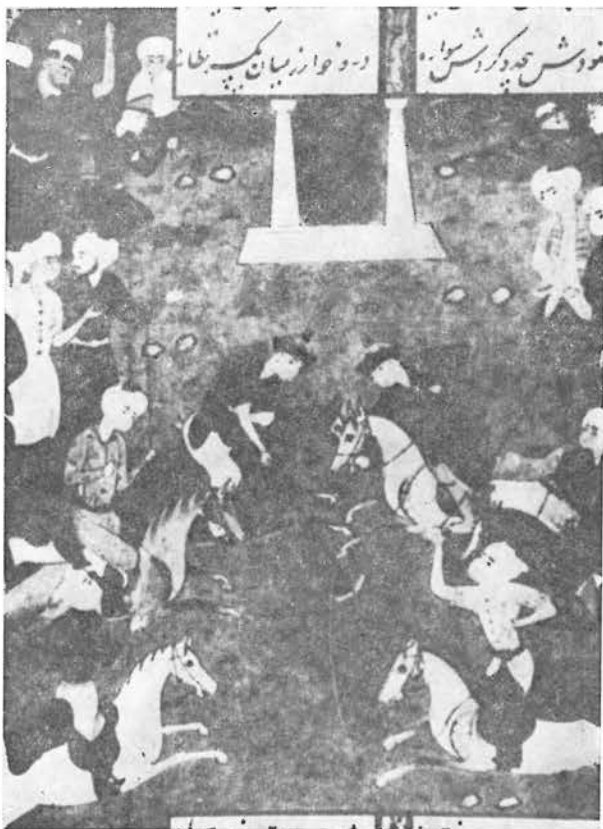
Sl. 14 — Minijatura iz XVI stoljeća
British Museum, London

Ovdje smo se ograničili na analizu nekih rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke koji se ističu svojom umjetničkom obradom i po

Sl. 15 — Miniatura iz Hafizovog »Divana«

Sl. 16 — Minijatura iz XVI vijeka, Nationalbibliotek, Wien

vrijednosti se mogu uporediti s pojedinim u svijetu poznatim primjercima o kojima govore historije umjetnosti. Svakako da mnogi rukopisi ove biblioteke o kojima nismo ovdje govorili, a posebno radovi domaćih autora, po svojim umjetničkim kvalitetima zaslužuju posebnu pažnju i potrebno ih je detaljno obraditi. Organiziran rad orijentalista i historika umjetnosti u naučnoj obradi brojnih rukopisa i dokumenata ove vrijedne zbirke dao bi ogroman doprinos nauci, a stručna restauratorska intervencija, koja je mnogim primjercima potrebna, doprinijela bi da se ovo kulturno i umjetničko blago sačuva za budućnost.

SUMMARY

Manuscripts of great value in Gazi Husrev-bey's Library in Sarajevo

In the introductory part of the paper the writer speaks in which way the Islamic manuscripts were illuminated in general, and then speaks about the illuminated manuscripts in Gazi Husrev-bey's Library in Sarajevo. Among the great number of manuscripts in this Library the author describes in detail several parts of Mushaf of Mehmed-pasha Sokolović, Fadil-pasha's Mushaf and Hafiz's Divan illuminated with miniatures representing some scenes about which Hafiz from Shiraz sings.

The author points out that Gazi Husrev-bey's Library possesses a great number of manuscripts which weretranscribed and illuminated bu calligraphers, natives from our regions, which proved themselves as artists of high quality. The very skilfulness of these calligraphers claims for more detailed description of this material.